

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ ПРО СЕМІЮ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

Язикознавство, а тим то і славістика, се наука стосунково молода. Почалася славістика як наука р. 1822-го твором Добровського *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* так, що в минулому році повинні ми були святкувати 100-літний ювілей сеї науки.

Від самого початку займалася славістика питанням про споріднення слов'янських мов між собою і про те, які мови виринули із праслов'янської мови так, що маємо про се вже цілу літературу (пор. Ягіч: *Archiv für slavische Philologie*, XX, 13; Niederle: *Slovanské starožitnosti*, I, 111), з якої бачимо, як від малих початків пізнання поодиноких слов'янських мов і їх відносин до себе, чим раз більше поглиблювалося і се питання, чим раз краще вияснялося. Але ще й тепер не можна сказати, щоб воно було вже вповні вирішене, хоч стрічаємося досить загально з противною думкою. Тому буде добре, зясувати розвиток поглядів на сю справу, виказати хиби і тим причинитися до ліпшого її розуміння. Се ціль моєї розвідки.

В Словарі цариці Катерини вичислені по перший раз слов'янські мови ось як: До російського слова додано там 1. церковнослов'янське; 2. словацьке; 3. іллірійське (сербохорватське з Дальмації); 4. чеське; 5. сербське (себто славеносербське, взяте з тодішньої письменної мови угорських Сербів); 6. горішно-лужицьке; 7. сорабське (себто долішно-лужицьке); 8. полабське; 9. кашубське; 10. польське; 11. малоруське (себто українське); 12. суздальське слово.

Се вичислення слов'янських мов не сподобалося першому Добровському, котрий в своїм описанню подорожі до Швеції і Росії (*Reise nach Schweden und Russland*, 1796) поробив до того свої поправки, бодай що тичиться мови чеської і словацької.

Від того часу Добровський займався сим питанням дуже пильно. В Slavin-i (гл. 20) 1808 р. говорить він вже про „zwei Ordnungen aller slawischen Völker“; до 1-го розряду (= Анти) зачисляє він там Хорватів (Kroaten), Сербів (Serbier) і Русів (Russen); до 2-го (= Slavinisch): Čechen, Lechen oder Polen, Serben oder Wenden in beiden Lausitzen.

Відтак 1814-го р. в Slovan-ці, 1818-го в Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, і 1819-го в Lehrgebäude der böhmischen Sprache вертається він все наново до сього питання.

При поділі словянських мов на два розряди оставав Добровський аж до смерти, тільки поправляв його де в чім. В своїх, названих нами вже вище Institutiones (1822), якими треба починати слявістику як науку, розрізняє він вже з одного боку мови: 1. Russica; 2. Slavica vetus; 3. Illyrica seu Serbica; 4. Croatica; 5. Slovenica seu Vindica in Carniola, Stiria et Carinthia; а з другого боку: 1. Slovaca; 2. Bohemica; 3. Sorabica seu Vendica in Lusatia superiori; 4. Sorabica in Lusatia inferiori; 5. Polonica — і подає як основу сього свого поділу прикмети мови, чим рішення сього питання зводить по раз перший на науковий ґрунт, наводячи за критерій до того десять точок. Тому всякі інші давніщі, зовсім ненаукові балачки про сю річ я тут поминаю. Кого се цікавило-б, того відсилаю до Нідерлього Slovanské starožitnosti, I, 1, 114.

Приглядаючися сему вичисленню словянських мов з теперішнього наукового становища, бачимо в нім хиби. При Russica не робить Добровський ніяких ріжниць, йому всяка мова на словянському сході є russica. Кашубської, полабської, ба навіть болгарської мови він зовсім не згадує. Але се факт, що Добровський перший зробив початок класифікації словянських мов.

Нав'язуючи до раніших заяв Добровського в сій справі, звернувся Востоків вже 1820-го р. (Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, Москва, 1820) против поодиноких точок поділу Добровського і особливо з становища російської мови він там каже, що в „русскім“, яке Добровський зачисляє до 1-го розряду, є прецінь частиці *роз-* і *ви-*: *розговѣнье*, *розно*, *порознь*; *выбрать*, *выгнать* і т. д. І в „русскім“ було в давних часах *птаха* побіч *птица*. З того виходило-б, що „русске“ лежить між східними і західними „наріч'ями“ по середині та що сі Слов'яни, які тепер замешкують Росію, колись були по середині між східними і західними племенами. Однак „русске“ таки до 1-го розряду за-

числяє і Востоков головно задля двох негативних прикмет, які уважає характеристичними для західньої групи, а саме задля вставки ж між р і тонкі голосівки: *rzesz* — *рѣчь*, *przy* — *при*, *zwierz* — *звѣрь*. Поляки вставляють так само до д ще з: *dzien*, *gwozdź*, а змякчене т заміняють на щ. Правда, Чехи мають на сім місці знов так, як східні Слов'яни *дь*, *ть*. Се одно. Другою такою прикметою уважав Востоков вставку (!) д перед закінченням л: *wiódl*, *vedl* = *вель*, *modlic się*, *modliti se* — *молиться*, *sadlo*, *mydlo* — *сало*, *мыло* і т. д. Хоч сі додатки Востокова, особливо пояснення сих зявищ, не дуже бистроумні, то все таки на них бачимо, як помалу пізнання ріжниць поміж слов'янськими мовами зростало, як помалу почали зносити цеголки до величавої колись будови. На жаль, ся праця Востокова не була Добровському знана, коли він видавав свої *Institutiones*.

І Шафарик зпершу годився з поділом Добровського (в *Geschichte der slavischen Literaturen*, 1826), і він говорить в сім своїм творі про „полуднево-східню і північно-західню головну галузу“, тільки трохи його змінює. I. 1. Russen: а) Russen; б) Russniaken (Ruthenen, Kleinrussen); 2. Serben: а) Bulgaren; б) Serben; в) Bosnier; г) Montenegriner; е) Slavonier; ф) Dalmatiner; 3. Kroaten und 4. Winden (Slovenen); II. 1. Böhmen: а) Čechove; б) Mährer; 2. Slovaken; 3. Polen; 4. Serben-Wenden.

Нема ще тут білоруської мови, а Болгари зачислені тут фальшиво до Сербів, яких Шафарик роздробив після країв.

Пригляньмося і ми тепер ближче поділови Добровського і його 10 язиковим прикметам. Система Добровського виложена найповніше в його граматиці: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Відень, 1822.

„*Sermo slavenicus, rectius slovanicus aut slovenicus sensu latissimo sumptus in duo genera idiomatum dispescitur: in idioma ordinis primi (A), et in idioma ordinis secundi (B)*“. Як бачимо, ділить Добровський слов'янську мову — слов'янську в найширшому значінню взявши, т. зн. знані йому слов'янські мови, на два різко від себе відріженні роди або розряди мов. На доказ сеї своєї тези наводить Добровський 10 ріжних прикмет слов'янських мов, які його поділ мають виправдати і уґрунтувати.

Ось вони:

- А
1. раз: разум
 2. из: издати

- Б
- роз: розум
 - ви: видати

3. л епентетичне	—
корабль	корабъ
земля	земя
поставлен	поставен
4. —	д епентетичне
сало, крило	садло, кридло
правило	правидло
молити ся	модлити се
5. печи, мощи	пеци, моци
пещ, моц	пещ, моц
(печи, мочи)	—
6. звѣзда, цвѣт	гвѣзда, квѣт
7. ть (той)	тен
8. пепел	попел
9. птица	птак
студенец	студница
10. десница	правица

1. Russica	1. Slovacica
2. Slavica vetus	2. Bohemica
3. Illyrica seu serbica	3. Sorabica (vendica in Lusatia superiori)
4. Croatica	4. Sorabica in Lusatia inferiori
5. Slovenica seu vindica in Carniola, Stiria et Carinthia	5. Polonica

Хто займається студіями словянських мов, той знає далеко більше таких точок, в яких словянські мови відступають одна від другої, а не тільки сих 10. Наведені признаки не відповідають також вповні дійсности і не є так занадто характеристичні. Але у всякім разі Добровський зробив початок дійсно наукового трактування таких питань і се його велика, безперечна заслуга.

Розберім сі точки докладніше.

1. А. *раз* — Б. *роз* (*разум* — *розум*). Вже в супрасльській рукописі, мова якої після сього поділу належить до розряду А., дуже часто подибується не *раз*, а *роз*: *розвити*, *розбонникъ*, *розвѣ*, *розличенъ*, *розмыслити* і т. д. Тепер ми знаємо, що і *раз* і *роз* треба виводити із спільного коріння *orz*. І так колись увесь словянський нарід говорив. Але настала пора, коли сему народови стало не вигідно вимовляти звуки *р* і *л* безпосередно перед иншою шелестівкою, бо в таких разі мусіло-б таке *р* і *л*

замикати склад, а замкнених складів не любили тоді Слов'яни. Отже показалася потреба сю звукову групу якось змінити і таким чином повстало *роз* побіч *раз*, з чого пізніше перемогло у одних *роз*, у других *раз* (пор. Smal-Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, § 19.). Вже Востоків вказав на невірність сього спостереження. Оскільки на нього при клясифікації слов'янських мов треба звертати увагу, побачимо пізніше. Ми тільки мусимо тут зазначити, що так поєдинчо справа не стоїть, як се собі уявляв Добровський.

2. А. *уз* — Б. *ви*: І сеї точки не можна прийняти за характеричну признаку одної групи слов'янських мов супроти другої. Вже в найстарших пам'ятниках церковнослов'янської мови, яка прецінь належить до розряду А., подибуєм не тільки *уз*, але також *ви*. Так н. пр. в Псалтирі Синайській: *выгнати*, *выдомити*, а в пізніших пам'ятниках: *вылазити*, *вымести*, *вырвати*, *выгнать* і т. д. І тепер подибуєм *ви-* в групі А, а так само в групі Б маємо не тільки *ви-*, але і *уз*. Н. пр. польське *zbyt*, *zbawić* і т. д. В сих річах одиноке становище може бути правильне, а саме: Усім слов. мовам було колись знане і *уз* і *ви-*, але треба знати, що одні слова і форми зникають, другі перемагають, бо і між словами і формами мови йде боротьба за існування. І так в одній групі мов перемогло *ви-*, а в другій *уз*. Отже і сеї прикмети не можна класти в основу поділу.

3. А. *л* епентетичне — Б. —. Се тичиться сполуки губних шелестівок з йотованими голосівками, яка в певній добі почала спричиняти слов'янським приладам мовним деякі труднощі так, що вони старалися її оминати, між іншими также вставкою звука *л*. Вже то правда, що в групі Б, загально взявши, нема такого *л*, але і се правда, що слов'янські мови з такими звуковими групами обходяться розмаїто. Буває і так, що викидають *й*, а тоді із *вйе* повстає *ве* і т. д. Розвадовський (Encyklopedia polska, II, 1; Język polski i jego historia, I, 403) ось як висказується про сю справу: „Język polski wraz z innymi lechickimi i północno-zachodnimi różni się od języków ruskich i (ogółem biorąc) południowo-słowiańskich nieobecnością t. z. *l* epentetycznego w zgłoskach sufiksalnych: *ziemia*, *topię*, *zatapiać*... Że to jednak jest stan rzeczy drugorzędny, że *l* zostało usunięte analogicznie, dowodem dosyć liczne izolowane resztki jak *kropla*, *grobla* itd., dalej fakt, że w nagłosie takie same *l* zawsze pozostało (*pluć*, *plwać*, *bluć*, *blwać*, *bluszcz*, łuz. *blido* = sterk. *bljudo* itd.). A taką samą ewolucję przedstawia język bułgarski“... „nie może

ulegać wątpliwości, że pralechickie posiadało niegdyś *l* epentetyczne także w zgłoskach sufiksalnych“ (стр. 404). Отже і се спостереження Добровського не зовсім вірне і тому не може мати такої ваги для поділу словянських мов на групи, як йому надає Добровський. Не тільки се, що учить Розвадовський про *л* епентетичне в праяцькій мові, але і факт, що в найстарших пам'ятниках цксл. мови задержалися ще форми, які що йно пізніше стрічаються з епентетичним *л*, як ось *земни*, *земьма* (форми, в котрих губна шелестівка ще не стикається безпосередно з йотованою шелестівкою), відбирають сій прикметі вагу критерія. Для староцксл. мови ся прикмета так якби неважна: одні форми і другі живуть побіч себе. І в болгарській мові, як вже сказано, нема тепер *л* епентетичного: *поставен*, *земля*. так, що ще одна важна вітка групи А його не знає. Таким чином і *л* епентетичне неважний критерій для вирішення справи поділу слов. мов на дві групи.

4. А. — — Б. *д* епентетичне: *крило* — *кридло*. Добровський уважає тут *д* вставленим. Се помилка, бо річ мається навпаки: в крило *д* випало. Наростком в слов. мовах є *-тло* і *-дло* (коли перед сим наростком стоїть голосівка), отже: *число* (чѣт-тло), (*о*)*ралло*, (*о*)*радло*. Але поминувши се, що Добровський помилявся що до самої істоти зявища, можна із слов. мов доказати неправдивість і невірність сього спостереження. В західній часті словінської мови задержалося *д*, хоч ся мова належить у Добровського до групи А: *šidlo*, *motovidlo*... Се правда, що деякі слов. мови не люблять звукової групи *дл*, *тл*: із *плетль* повстає там *плелль*, але з огляду на наведений факт із словінської мови і се зявище не може мати доказової сили для так важного поділу. Не можна дивуватися тому, що Добровський на такі факти не звернув уваги. За його часів словянські мови ще зовсім, можна сказати, не були розсліджені. Се відноситься і до причепленого до сеї точки слова *молитися*. Се неможлива метода на поодинокі слова класти таку велику вагу, коли рішаються засадничі справи. Питання, чим різняться словянські мови від себе, можна що йно тоді рішати з виглядом на те, що найдеться правдиве рішення, коли розслідимо як найдокладніше всі звукові зявища усіх словянських мов, ба не тільки звукові; найдокладніші розсліди треба розтягнути так само і на словотворення, і на відмінювання, а также і на складню, взагалі на всі зявища мови. Того властиво ще й доси не зроблено. Ніодна словянська мова не може повеличатися

такою своєю граматикою. Добровського спроба синтези, коли не було ще з чого витягнути синтезу, не могла вдатися, хоч ніхто не заперечить її великої вартости як дорогосказа.

5. А. *пеци*, *печи* — Б. *пеци*. Річ іде про зміну звукову *кт, гт, хт*. Добровський думає, що ці звуки змінюються в мовах першого розряду на *ш, ч*, а в мовах другого розряду на *ц*. Тимчасом і се спостереження невірне. В групі А подибуємо всякі зміни: в стцксл. і болгарській мові *-шти* (*пешти, мошти, врѣшти*); в сrbхрв. мові *-ћ, ђ- пећи, мођи*, т. з. дуже мягеньке *ч, дж*; в словінській — *ч* — *ресі, тосі*. Крім того в однім цксл. памятнику (Київські уривки) констатуємо таку саму заміну як в групі Б, яка в сій справі виявляє більшу однородність з своїм *ц*. Отже Добровський помилявся і в сій точці головно длятого, що він староцерковнословянське *щ* читав з „руська“ як *шч*, а не як *шт*. І тому также нема що дивуватися. Тоді не було ще навіть Остромирове євангеліє видане, про інші стародавні памятники і не згадуючи.

6. А. *звѣзда* — Б. *звѣзда*. Що сеї точки не можна уважати характеристичною прикметою обох груп, показано у мене в наведеній граматиці (стр. 91). В українській мові, що належала-б до групи А, маємо прецінь побіч *цвітка* также, і то звичайніше, *квітка, квітчати, квилити, проквиляти* і т. д.

7. А. *тѣ* — Б. *тен*. До того треба запримітити, що фрайзінський памятник має *тон*, отже *тен*. Але не в тім річ, чим тепер словянські мови між собою ріжняться, тільки чи є такі давні характеристичні прикмети, які виправдували-б розділ словянських мов вже в самім зачатку, в самім зародку на дві окремі групи. Ся прикмета рішучо до таких не належить.

9. А. *пепел* — Б. *попел*. І се тільки одиноке слово, на яким основувати такий розділ не можна. Зрештою українська мова знає тільки *попіл*, а не *пепіл*.

Що далі Добровський наводить в точці 9-ій і 10-ій, не паде зовсім на вагу. Слова *птица* і *птак*, *студенец* і *студница* утворені з одного коріня ріжними наростками, як се часто навіть в одній і тій самій мові буває. *Десница* і *правица* кінцем также тільки через помилку тут приміщені.

Як ми переконалися, характеристичні прикмети Добровського тільки по части вірно спостережені — коли маємо перед очима теперішній стан словянських мов; але коли йде річ про се — а на сім повинно-б нам властиво залежати — винайти такі признаки, які вже в самім зародку виправдували-б уста-

новлення двох різних і різко розмежованих груп словянських мов, то вони зовсім не вистарчають.

Що тичиться приділення поодиноких словянських мов до обох груп, то і тут бачимо помилки. І так під *sroatica lingua* розумів Добровський мову, якою говорили в т. зв. цивільній Крoації. Се непорозуміння. Далі треба залишити назву „іллирійський“, бо се назва тільки географічна. Впадає в очи, що Добровський випустив болгарську мову. Се сталося, здається, з тої причини, що він уважав болгарську мову за сербську. Цікава річ, що Добровський, сам Чех, відділив мову словацьку від чеської. Правда, дехто ще і тепер вважає словацьку мову окремою від чеської (Флоринський), і не дасться заперечити, що словацька мова має такі прикмети, відмінні від чеської, які наближають її з одного боку до польської, а з другого і до української, ба і до словінської так, що вона дійсно є мостом від чеської мови до інших, але все таки має вона стільки спільного з чеською, що відділити її зовсім від чеської годі. Се не має нічого до річи, що є окрема письменна словацька мова. Добровський знає тільки одну „руську“ мову, коли тимчасом, як ми бачили, відділює словацьку від чеської, горішно-сербську від долішно-сербської, хоч стосунково тут різниці далеко менші, — можна сказати мінімальні, ніж між „руськими“ мовами. Хоч поділ і класифікація Добровського нас тепер вдоволити не можуть, то все таки се був перший науковий чин і длятого ми йому присвятили стільки уваги, бо ним починається історія сього питання.

Шафарик в своїх творах *Slovanské starožitnosti*, 1836, II, 26 і *Slovanský národopis*, 1842, — сі твори були для цілого словянського світа прямо откровенієм; Українець Бодяньський переклав їх зараз на російську мову, Тарас Шевченко захоплювався ними — відмінно від свого давнішого погляду (1826), виходить з політичного і язикового становища при своїй класифікації словянських мов (політична основа — перебування народу під одною державною владою; язик — після споріднення мов). В прийняттю двох основ для поділу нема льогіки, бо такий поділ повинен ґрунтуватися тільки на однім принципі.

І Шафарик, подібно як Добровський, ділить Словян на дві групи:

І. полудневосхідна група:

1. відділ руський (складається з Великорусів, Малорусів, Білорусів і Новгородців);

2. відділ болгарський (староцерковнословянська і новоболгарська мова);

3. відділ іллірійський (а. Серби задунайські, б. Хорвати, в. Словінці або Словіни корутанські).

II. західня група:

1. відділ ляхський (Ляхи, Поляки, Шлезаци і Поморяни);

2. відділ чеськословацький (а. Чехи, б. Моравани, в. Словаки);

3. відділ полабський (Слов'яни осіли в північній Німеччині: Лютичі, Велети, Серби лужицькі, Милочани і т. д.).

Тут нема *lingua slavica vetus* Добровського. Шафарик староцерковнословянську мову примістив в відділі болгарським, з другого боку думав, що Слов'яни в околиці болотного озера за князювання Коцела приналежали до чеського роду. Приводом до того був пам'ятник Anonymus Salisburgensis (870 р.), в котрім Анонімус старається доказати права єпископа сольногородського на Панонію. В сім пам'ятнику є деякі імена, як Silic, Rastices. Сі і т. п. імена ужив Шафарик на доказ, що словянські мешканці Панонії належали до чеського роду. Він покликуюється при тім на се, що наросток *-itjъ* дає в церковнословянській мові *-ишть* (Лютотмъришть від Лютотмъръ), а в чеській *-иць*. отже сі імена є чеські. Але крім наростка *-itjъ* маємо в словянських мовах ще і наросток *-иць*: гкоздиць так, що і Rastic є здрібнілим словом від Растислав, утворене від пня *Раст-* наростком *-иць* і не доказує нічого в користь чеського характеру сього твору. Крім того назвою жупи Dudlebi, в котрій стоїть *d* перед *l*, а не випало, рад би Шафарик виправдати чеський характер мови сих Слов'ян. Зваживши однак, що Словінці і тепер говорять *šidlo*, *motovidlo*, годі з того факту виводити, що Слов'яни в околиці болотного озера були чеського роду. Пізніше і сам Шафарик відступив від сеї своєї теорії в творі *Ursprung und Heimat des Glagolitismus*.

В поділі находимо знов назву „іллірійський“, яка як назва Слов'ян зовсім непридатна. Іллірійці не були Слов'яни. В полабським відділі не все в порядку, ріжні річи сполучені до купи. Полабські Слов'яни належать до ляхького відділу, а лужицьких Сербів треба від полабських відділити. Свого поділу Шафарик докладніше не умотивував.

Коли Добровський і Шафарик в основу своїх поділів кладуть все таки мову, то Цайс (*Zeuss: Die Deutschen und die Nachbarstämme*) — сей твір появился рівночасно з Шафарико-

вими „старинностями“ — ділить словянські народи также на дві групи, але на основі історії, зважаючи при тим і на найменші історичні дрібниці. На підставі Йорнанда або Йорданеса і Прокопа, обох для Словян незвичайно важних письменників з половини VI-го віку, які перші згідно подають вістку, що тоді Словяни розпадалися на дві часті, Словінів і Антів, будує Цайс свій поділ.

Він представляється так:

Oestlicher Zweig:

bulgarische (mösische) Slawen

illyrische Slawen (Serbi, Chorwati)

Alpenslawen (Carantani, Creinarii)

Russiche Slawen

Westlicher Zweig:

Griechische Slawen

Deutsche Slawen

a) Slawen an der oberen Donau und Elbe — Moravi, Czechove, Sorabi, Daleminci, Siuslsli, Milcieni, Lusici

b) fränkische, turingische Wenden

c) Slawen im Flachlande zwischen der Elbe und Oder — Hevelli, Linones, Bethenici, Morizani, Warnabi, Liuburzi

d) sächsische Slawen — Ucri, Polabi, Wagri, Obodriti

e) Slawen an der Oder über das Weichselland — Poloni, Pomorani, Rugiani.

Наведу належну сюди вістку Йорнанда в оригіналі.

Йорнанд пише в своїм творі *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*: „*Quorum (Vinidarum) nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunensi et lacu, qui appellatur Mursianus, usque ad Danastrum et in boream Vistula tenus commorantur. Hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt*“.

Отся головно вістка лягла в основу Цайсового поділу, бо він її розумів так, що всі Словяни розділені Йорнандом на два народи. Колиб так, то мали-б ми тільки два словянські народи, було-б также тільки дві словянські мови. Алеж бо сю вістку, а также і належні вістки Прокопа можна і треба тільки так розуміти, що не всі Словяни, а тільки знані їм Словяни називали себе Словінами і Антами. Інших Словян вони не знали

і їх імен нам не передали. Виразно прецінь каже Йорнанд, що імена Словян тоді в ріжних родах і місцях були інші, змінювалися, та що Словяни тільки головно, переважно називали себе Словінами і Антами. Се були Словяни, які тоді найбільше посунулися на полудень, до границь східно-римської держави і своїми военними походами приневолили нових сусідів, щоб з ними блище познайомилися. Йорнанд означає докладніше тодішню оселю Словінів і Антів. Словіни становили західну, а Анти східну часть. Північні границі подаються не дуже докладно — аж до Висли, аж до Дніпра. Чи поза тими границями не було вже тоді більше жадних Словян? Назва Словіни жиє по нинішний день в ріжних формах і значіннях, між иншим также в формі Словяни і в значінню цілости всього Словянства. Се значіння перенесено з части на цілість, як се в історії досить часто буває (Французи називають Німців імям найблищого, сусідного з ними німецького племені Алеманів). Але що маєм розуміти під назвою Антів, яка далі не задержалася? У всякому разі то одно певне, що Анти становили полудневосхідну часть Словян. З огляду на дальшу історію полудневих Словян і розміщення Словінів, можна і треба під Антами розуміти тільки Сербів і Хорватів, бо Анти були, а Серби і Хорвати і тепер є сусідами словінського племені. Коли-ж так, то Цайс до своєї східньої групи зачислив і такі народи, які туди не належать. І грецьких Словян ніяк не можна відділити від болгарських Словян, тай взагалі не можна ані подумати, щоб грецькі Словяни належали до західньої групи.

Оттак то зараз з самого початку з ріжних боків приступали учені до вирішення питання про споріднення словянських народів і мов. Що се не могло відразу вдатися, річ ясна. Добровський виходив властиво із знаних йому сучасних відносин словянських народів і від спостережених на знаних йому словянських мовах даних. У Шафарика долучується до того ще і знання найдавніщих історичних даних про правітчину Словян, їх мандрівку із правітчини на нові оселі, творення перших державних організацій, прийяття християнства, зародки письменства і т. д. Цайс риеється в найдавніщих літописних згадках про Словян, збирає їх як найсумлінніше до купи, порядкує їх і шукає в них розвязки сього питання. Оттак повставали перші системи, які свого часу найбільше були знані і уважалися за наукові, за правдиві.

Майже рівночасно з Шафариком і Цайсом виступає і Словінець Копітар в своїм знаменитім виданню глаголицького пам'ятника *Glagolita Clozianus, Vindobonae, 1836* з таким поділом:

Slavismus cisdanubianus:

- a) lingua emortua pannonica
- b) „ Bulgarorum hodierna
- c) „ illyrica rectius chorvatoserbica
- d) „ slovenica.

Slavismus transdanubianus:

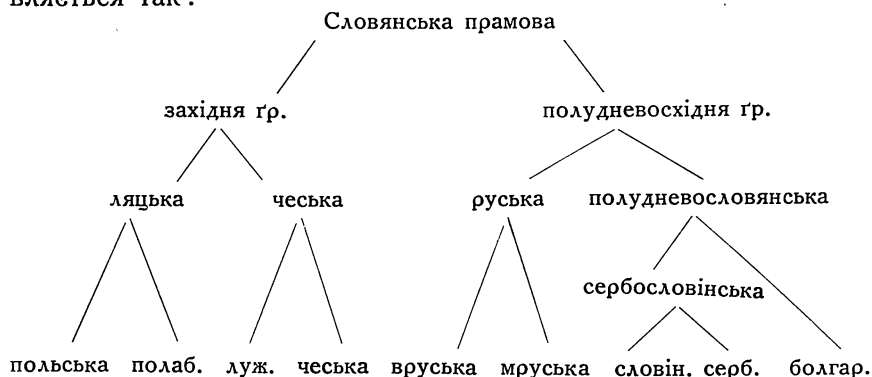
- a) lingua ruthenica
- b) „ russica
- c) „ polonica
- d) „ utraque sorabica
- e) „ Bohemica cum slovacica.

В сім поділі знаменитого учителя Мікросичового дуже характеристична річ, що між обома групами положено тільки Дунай як межу, а поодинокі словянські мови не поставлено в якунебудь тіснішу зв'язь між собою, тільки побіч себе, так що властиво не може бути мови про дві групи. Се становище незвичайно цікаве. З нього виходить, що Копітар не визнавав ніякої істотної різниці в самім зародку між словянськими племенами, не визнавав її особливо в їх мові. Для того то йому всі словянські мови уявляються прямо сестрами, без всякої залежності одна від другої, і він наводить їх всіх побіч себе. Так тут наведена і українська мова. Про білоруську очевидячки нічого не знав. Дивна річ, що коли окремо наводить мертву мову панонських Словян, він нічого не згадує про староболгарську мову. Се правда, що він далі наводить самі тільки живі мови.

Велике значіння в дальшій розвитку поглядів на сю справу мав, ба ще й тепер почасти має, Шляйхер. Сей знаменитий язикознавець, обзнайомлений з методами природничих наук, пристосовує ці методи і до язикознавства. Мова у нього се організм, що жиє своїм життям, розвивається, дробиться на часті ітд. Він придумав свою родословну теорію на се, щоб пояснити, яким чином із праїндоевропейської мови повстали всі інші індоевропейські прамови, а з них всі мови індоевропейської язикової семі. Він уявляв собі сей процес так само, як повстання все нових поколінь. Одна мова ділиться, розколюється на дві, з яких знов виділюються нові мови і т. д. так, що можна уложити з усіх немов родословне дерево, з якого

можна бачити всякі степені посвоячення. Очевидячки установляв він зараз окремі прамови для кожної нової групи мов. Ся незвичайно бистроумна теорія, підперта його блискучими здобутками на полі язикознавства, бо Шляйхерів ум був справді незвичайної глибини і ширини, захопила відразу як найживіше всіх язикознавців і прийнялася, можна сказати, зовсім загально. Шляйхер став великим авторитетом в язикознавстві.

Що тичиться слявістики, то Шляйхер р. 1852-го приймав поділ Шафарика без зміни. Але р. 1865-го в своїм творі: Краткій очеркъ доисторической жизни сѣверовосточнаго отдѣла индогерманскихъ языковъ — приложив він свою родословну теорію і до Словян. І так остаючи все ще при біpartiції, відріжняє він а) полудневосхідну групу (орало, оуванжти) і б) західню групу (оралло, ваднжти). Перша група розпалася небавом на полудневословянську і на „руську“ групу. Полудневословянська галузь розкололася далі на дві мови: болгарську (межда, тысжшта) і сербословінську (*medja, tisutja*). Ся сербословінська вітка аж пізно розділилася на дві мови. Руська група розпалася на великоруську і малоруську галузь. — Західня група (*miedza, meza, tysac*) розділилася также зпершу на ляцьку і чеську групу, а потім, досить пізно, кожда з них на дві, разом чотири мови, з одного боку польську і полабсьську, з другого боку на чеську і лужицькосербську. Графічно ся система представляється так:

Отся Шафариково-Шляйхерова система оставала довгий час в повній силі, а властиво ще й тепер то більше, то менше лежить во́на в основі теорій Шахматова, Ягіча і и. Про саму систему буде у нас ще мова пізніше.

Але на тім не спинилося шукання правди. Ми її шукаємо далі ще й тепер і будемо все шукати, щоб бодай приблизитися до неї...

Серб Данічіч займався також сим питанням дуже пильно в своїх працях: *h* і *ḥ* u istoriji slovenskih jezika, Rad, I, 1867 і Диоба словенских езика, 1874. Він кладе в основу свого поділу одну-однісеньку прикмету словянських мов, а саме, як вони собі поступають з звуковою групою *tj*, *dj*. З огляду на добутки розвитку сеї звукової групи в словянських мовах виймає Данічіч сербохорватську мову з її *ḥ*, *ḥ*, *tj*, *dj* з усіх словянських мов, бо сі сербохорватські звуки уважає найстаршим станом розвитку і найблищим до первісного стану. Всі інші словянські мови ділить він далі на дві групи, беручи на увагу, чи *й* сеї звукової групи перейшло у них на *ш*, *ж*, чи на *с*, *з*, отже *тш*, *дж*, або *тс*, *дз*. До першої групи зачисляє отсі добутки звукового розвитку: *тш(ч)* або *шт* і *дж(ж)* або *жд*. До другої: *тс(ц)* і *дз(з)*. До другої групи належить польська, чеська, сорбська і полабська мова, до першої всі інші мови крім сербохорватської, яка становить для себе окрему одиницю. Шляйхер похвалив сей поділ, який є вже на межі до трипартиції: „Danicic hat mit seinem Merkmal den Nagel auf den Kopf getroffen“. Але-ж бо такі поодинокі зявища в розвитку словянських звуків не дають ще доброї і вповні вистарчаючої підстави до того, щоби такі важні питання, як хронологічне відокремлення (індивідуалізацію) і мандрівку Словян за одним махом рішати. Лєскін поборує сю теорію в Kuhns Beitrage, VII. Сербохорватська мова з своїми звуками намість прасловянських *tj*, *dj*, не дуже так відбігла від першої групи, бо і в ній *й* властиво замінилося на шипячий звук, правда, дуже мягенький. Алеж бо і звуки *ч*, *дж*, *ж*, *шт*, *жд*, які повстали з прасловянських м'яких *ть*, *дь*, мусіли бути первісно і в інших мовах дуже мягкими, а що йно пізніше отвердли.

З сею поправкою помирився Бругман з поглядом Данічіча і в своїй Kurze vergl. Gram. der indogerm. Sprachen, Strassburg, 1904, стр. 17, ділить він слов. мови на східнополудневу і західну, отже на дві групи на підставі двоякого поступовання слов. мов з звуковою групою *tj*, *dj*.

Ми бачили, що досі уважалася біпартиція за наукову правду, та ось виринула і трипартиція, т. зн. теорія, що словянські мови треба ділити на три групи. Перший виступив з таким поділом славний історик чеський Палацький в своїй Geschichte von Böhmen, 1836, I. 75. Правда, вже Востоков вирізняв, як ми про се вже згадували, третю, руську групу, але

ще дуже несміло. Палацький увів поділ Словян на три групи в науку.

Ось вони :

а) східня (Русь і Болгари)

б) полудневозахідня (іллїрійська)

в) північнозахідня (ляцька, але сюди мусів Палацький зачислити ще також і Чехів, Мораван, Словаків і Лужичан).

В основу сього ноділу лягло, так би сказати, географічне становище. Тільки таким чином пояснюється, що у східній групі примістив Палацький і Болгарів, відділивши їх від полудневих Словян. Зазначити треба, що Палацький визнавав українську мову за самостійну, як про се він виразно висловився в Часописі чеського музею з р. 1830-го, стр. 76 так: „Národ rusinský jest co do jazyka rozdílný jak od Rusů, tak i od Poláků“.

Се угрупування Словян дуже сподобалося російським ученим Надеждину і Устрялову, а особливо нашому Максимовичови (пор. Разныя мнѣнія о русскомъ языкѣ, 1838; Обь отношеніи русской рѣчи къ западнословянской, 1845). Максимович багато сушив собі голову сею справою. Против Шафарикової поваги годі було виступити, отже він установляє вправді також тільки дві групи, але инакше розміщує, так що нарешті виходить таки три. Всі Словяни розпадаються у Максимовича нібито на дві групи: східню і західню. Східню групу становлять Руси — північні і полудневі; західня група — се північні Словяни або Венди і полудневі або задунайські. Максимович займався також розбором прикмет Добровського в р. 1836 (гл. Сочиненія, III, 10—24), при чім навів велику масу глибоких спостережень (хоть не зовсім вірно ним пояснених). Наново займається він сим питанням 1845-го р. в своїм творі: Начатки русской филологіи (гл. Сочиненія, III, 37—155). Там він в перший раз сконстатував зявище „полногласія“, та що повноголос становить істотну прикмету руської групи. Від того часу і доси прикладають тому звуковому зявищу значіння, надане йому односторонно Максимовичом, перецінюючи його над належну міру при клясифікації словянських мов. В нашій граматиці (§ 279, стр. 486) старався я його звести на правдиву міру.

За поділом на три групи стоять далі Срезневський, Григорович, А. Котляревський, Будилович, Соболевський, Флоринський, Лескін, Гебауер, Облак, особливо Ягіч, хоть з другого боку Ягіч виразно каже: „Я уважаю погляд Шмідта в своїй

істоті за правдивий“, т. зн. погляд рішучо противний поділови словянських мов на групи.

Ягіча поділ такий:

1. північнозахідня галузь (Поляки, полабські Словяни, лужицькі Серби, Чехи)
2. північносхідня галузь (руські Словяни)
3. полуднева галузь (Словінці, Сербохорвати, Болгари).

І Нідерле в своїх „Словянських старинностях“, I, стр. 122 обстоює поділ Словян на три групи і висловлюється в сій справі так: „Idea jazykové tripartice doznává potvrzení i v historii a geografii, neboť obe nauky nám ukazují, že se rozpoltění celku a spojený s tím pohyb na venek dál především třemi směry hlavními: k západu, k jihu a na východ“.

Нарешті треба тут навести ще і погляд Розвадовського, котрий так само вчить (гл. *Język polski*, 1915, I. 36): *Język polski tworzy wraz z szeregiem innych językową rodzinę czyli grupę słowiańską*. Na nią składają się: 1. grupa północno-zachodnia, obejmująca języki: polski z kaszubskim, wymarły połabski, łużycki, czeski i słowacki; 2. grupa północno-wschodnia albo krótko wschodnia czyli ruska (w ogólnem tego słowa znaczeniu), obejmująca języki rosyjski czyli wielkoruski, białoruski i małoruski (w Galicyi nazywany ruskim w ścisłejszem tego słowa znaczeniu, obecnie także ukraińskim); 3. grupa południowa, obejmująca języki: słow(i)eński (słowiński), serbo-kroacki (chorwacki), bułgarski wraz ze starocerkiewnym.

Всеж таки становище Розвадовського значно відмінне від інших його попередників, які визнавали трипартицію. Се виходить ясно з його: Увагі до поставленої ним тези. *Stosunek wzajemny tych języków oraz tych grup do siebie jest, ogółem biorąc, współrzędny, to znaczy, że język A nie powstał z języka B, ani naodwrot, ani też jedna grupa z drugiej, tylko wszystkie rozwinęły się w ciągu wieków z jednego wspólnego źródła i ciągle się dalej rozwijają i różniczkują, czego wyrazem jest fakt, że każdy z tych języków z osobna wzięty przedstawia się znowu jako grupa całego szeregu narzeczy, a każde narzecze znowu jako grupa podnarzeczy i t. d. bez końca, bo nawet kiedy się zatrzymamy wreszcie na języku jednostki, to i on się rozwija i przedstawia szereg typów lub stylów (uroczysty, codzienny, żartobliwy, pieszczotliwy, wzburzony itd.).*

Відмінне се становище Розвадовського від інших тим, що коли інші визнають, то більше то менше явно, родословну теорію Шляйхера, у Розвадовського є якась мішанина сеї теорії з теорією Шмідта, про яку зараз будемо докладніше говорити. „Всі мови розвинулися протягом віків із спільного джерела“! Якраз отся думка Розвадовського ще ясніше виложена в отсих словах: Pokrewieństwo językowe, ustanawianie grup językowych rozmaitego rzędu polega na wspólnych cechach, właściwych danym językom lub grupom. Te wspólności są zarazem, w porównaniu i przeciwstawieniu do innych języków lub grup, różnicami: zatem mówiąc ogółem, cechami charakterystycznymi. Są one oczywiście różnego rzędu: indoeuropejskie, północno-zachodnio-słowiańskie, polskie itd. Cechy językowe, istniejące w danej chwili, mogą w dalszym rozwoju: a) trwać mniej więcej bez zmiany; b) przeobrażać się; c) zniknąć. Zaś nowe właściwości jakiegoś języka czy narzecza są także rozmaitego rodzaju: a) polegają na przeobrażeniu się dawnych (to jest punkt b) wyżej), czyli są nowe tylko w pewnym sensie; b) na wytwarzaniu nowych tworów z elementów istniejących, są więc względnie nowe; wreszcie c) na przejmowaniu właściwości z innych, obcych języków, a więc dla danego języka w danej chwili są rzeczywiście novum. Dla stwierdzenia pokrewieństwa uważa się za szczególnie dowodowe cechy nowe, wymienione wyżej pod a) i b); można je nazwać pozytywnymi dowodami pokrewieństwa, bo wskazują wprost na spólny rozwój językowy“.

Виходить з того, що позитивні докази споріднення дадуться добути тільки через сконстатування спільних прикмет, які повстали із (нормального) перетворення, переформовання, перелицьовання давних і із витворення нових творів із існуючих елементів, т. зн. поодинокі групи не є дані, не є нічим в самім зародку зазначені, а існування їх треба що йно доказати. Се для пізнання справи річ дуже важна. Се є инше розуміння слова група, ніж у Шляйхера.

Характеристичне світло на погляди Розвадовського в тій справі кидає цікава його замітка про словацьку мову (стр. 37): Słowackie mogło być pod względem językowo-ilościowym śmiało pozostać w stosunku do czeskiego (a ewentualnie i polskiego) narzeczem, ale stosunki rozwoju tak się złożyły, że się wyodrębniło, wytwarzając osobny język (literacki). Ся замітка сама собою — що словацьке могло було сміло лишитися наричієм в данім

разі і польської мови, вивертає горі корінем всякі поділи на групи в давнім значінню — з їх прамовами і т. п.

І при bliщій дефініції мови польської (стр. 45): *Język polski, t. j. ogół narzeczy składających się na pojęcie języka polskiego, kontynuując na równi z innymi językami słow. prawnospólny stan słowiański, zaczął się oczywiście wyodrębiać wcześniej, a nie dopiero wówczas, kiedy przodkowie szczepów polskich zajęli ostatecznie swoje siedziby historyczne między Odrą, morzem, dolną i średnią Wisłą, Sudetami i Karpatami. Ten proces wyodrębnienia się zaczął się i trwał wieki jeszcze w obrębie jednolitego języka ogólnosłowiańskiego, kiedy wszystkie późniejsze języki słowiańskie istniały tylko jako mniej lub więcej różne gwary i narzecza, kiedy związek językowy nie był między niemi zerwany* — випадає Розвадовський зовсім з родословної теорії, а дає пояснення процесу індивідуалізації в душі теорії Шмідта, при чім однак властиво зовсім неможливо думати про якінебудь групи.

Мусимо признати, що Розвадовський перший між слявістами умів ясно сформулювати свої погляди в душі загальних принципів, добутих язикознавством, і пристосувати ці принципи в дефініції польської мови і її розвитку із загальнословянської.

Звернемося тепер до теорії Йоганеса Шмідта, яку він виложив в своїх творах *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen, Weimar, 1872*, а также *Zur Geschichte des indogerm. Vocalismus, Weimar, 1875, II, 182*.

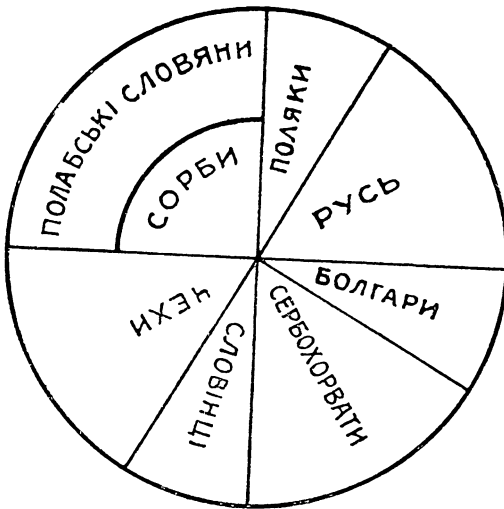
Головна теза сеї теорії така: Серед полоси індоєвропейської мови не було первісно ніяких язикових меж, але одно наріччє переходило непереривними рядами малих відтінків в друге наріччє. Се т. зв. *Wellentheorie*, теорія хвильовань або теорія кругова. Назва її взята від образу хвиль води, як вони розходяться, перехрещують себе, коли вкинути до води камінь.

Тут з другого названого твору Шмідта наведу висловлену ним думку про сю річ дословно: *Mag man einen Stammbaum entwerfen, wie mann will, die speciellen Uebereinstimmungen des Slovenischen mit den westslawischen Sprachen, des Čechischen und Polabischen mit dem Südslawischen, des Polabischen sowohl mit dem Čechischen als mit dem Polnischen, des Sorbischen sowohl mit dem Polnischen als mit dem Čechischen vermag ich nicht gleichmässig zu erklären.*

З тої причини установає він засаду таку саму і для Словян, як для пояснення відносин споріднення між індоєв-

ропейськими мовами (пор. докладніше там і Ягіча в Архіві XX, 21).

Плястично уявляє собі Шмідт споріднення словянських мов так:

Лескін поборював теорію Шмідта в одній точці (пор. Die Declination im Slawischlitauischen und Germanischen, Leipzig, 1876). Він не може згодитися на те, щоб була „причинова звязь між відносинами поселення в правітчині і пізніщими, або що пізніщі є безпосереднім продовженням тамтих“, але се даремно, бо нікому на думку не приходить твердити, що теперішні, т. зн. пізніщі відносини поселення відповідають вповні давним відносинам: вони відповідають тільки в загальних рисах, а се вистарчає.

Згадати-б ще в кінці Вондрака як прихильника трипартиції (гл. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen) і Будде (Лекції по історії руссаго язика, Казань, 1907).

Нарешті вважаю своїм обовязком подати тут погляди Мікросича на сю річ, т. зн. те, чого я від Мікросича навчився, а потім своїми власними дослідями доповнив.

В р. 1852-ім видав Мікросич Formenlehre der slawischen Sprachen і там без дальшого умотивовання угрупував мови словянські після того, як вони з собою споріднені, в отсім порядку: а) старословінське; б) новословінське; в) болгарське; г) сербське (хорватське); д) малоруське (білоруське); е) великоруське; є) чеське (словацьке); ж) польське; з) горішно-сорбське;

і) долішно-сорбське. Так і пізніше в своїй граматиці і в етимологічному словарі словянських мов. А учив нас, навязуючи очевидячки до поглядів свого учителя Коштіара, так: Як засаду або вихідну точку для установлення ступня споріднення поодиноких словянських мов між собою, які він усі уважав самостійними, треба уважати мову і її дані, а також звертати увагу і на географічне положення поодиноких мов до себе, на їхнє оточення. При кождім поділі дуже важна річ, з якого становища поділ робиться, та щоб його основою рівночасно не було кілька різних вихідних точок, тільки одна. В дотеперішних поділах є саме такі хиби. Робилися поділи з етнографічного, а зараз і з політичного становища, але політика тут ні причому. Основою класифікації, означення відносин одної мови до другої, становища одної мови в цілій словянській семі, а в данім разі і поділу може бути тільки мова. Коли-ж Міклович звертає ще свою увагу і на географічне положення мови, а властиво тільки на її оточення, її сусідство, то се діється лише в тім змислі, що мови географічно собі ближчі, сусідні, мають дійсно більше спільного з собою, отже більше з собою споріднені, ніж такі, що з собою не межують, ба навіть від себе значно віддалені. Таким чином в класифікації Мікловича, в його поділі нема двох вихідних точок, двох принципів, а тільки один. Виходячи з сеї засади, не можна властиво про поділ словянських мов щось иншого сказати, як тільки, що кожда мова становить одиницю, індивідуальність для себе; а чи вона більше або менше споріднена з якоюсь иншою словянською мовою, про се свідчать і рішають факти язикові, що се головне залежить від географічних їх відносин до себе. Так отже ціле питання зводиться до того, щоб на підставі мови виказати більше або менше споріднення між поодинокими словянськими мовами, а не щоб робити якінебудь поділи. Се головне завдання слявістики — пізнавання і пізнання словянських мов і їх взаїмних відносин. На підставі добутоків порівняння, переведеного ним в монументальних творах, заснованих не на спекуляції, а на мозольних джерельних працях, на даних мови, порядкує він словянські мови одну побіч другої, звертаючи при тім завжди пильну увагу на їх географічні взаїмовідносини так, що можна виходити від котроїнебудь, лиш треба потім порядок задержати. Починати можемо н. пр. Сербохорватами, як осілими на периферії словянської області, то від Сербохорватів якраз через хорватське наріччє веде дорога до Словінів (Сло-

вінців в норицьких Альпах, колишніх Словінів панонських, дакійських, болгарських), від них через словацьке до Чехів; з Чехами відтак найбільше споріднені мовою лужицькі Сорби, які разом становлять перехід до польського (горішно-сорбське має *č* як Чехи, долішно-сорбське — *š* як Поляки!); з польським вяжеться з заходу давнє полабське, до нього нав'язується на схід білоруське. Тут стрічаємося з труднощами: чи йти далі до великоруського, а потім до малоруського і ним закінчити (на що Міклосич скорше рішався), чи навпаки (за чим я радше промовляв би). Сей порядок не такий, щоб можна від нього самовільно відступити, бо він ґрунтується на мовних даних, на мовних фактах. Ми будемо завжди наше пізнання всякими новими мовними фактами доповнювати, збираючи до купи і найменші подробиці, але сам порядок є даний, усталений. Всякі поділи на групи (чи на дві, чи на три) таким чином розбиті як безпідставні. Бо як з одного боку безперечно вяжуться Словінці з Чехами, Чехи через лужицькосорбське і словацьке з Поляками, так з другого Поляки через білоруське з російським і українським і т. д.

Ся наука стоїть в повній згоді з досвідами щоденного життя і ніщо краще, як отсі відносини в спорідненню між слов'янськими мовами не потверджує правдивости теорії Шмідта, що одна мова є немов переходом, мостом до другої. Виходячи з того становища, ми в наших дослідах слов'янських мов і їх відносин до себе не сковані жадними апріористичними теоріями, жадними видуманими системами, схемами, можемо спокійно працювати, наше знання сих відносин поглиблювати, не потребуємо безперестанно боротися з уявленими вітраками прамов, і можемо так далеко швидче і певніше дійти до повного пізнання і поодиноких мов і всіх їхніх, нераз і дуже замотаних відносин між собою.

Особливо мусимо зовсім рішучо виключити всякі впливи політики від розв'язки сих питань, бо політика зовсім певно веде науку в нетри навіть дуже карколомних теорій, з яких нема виходу. Якраз примішка політики до нашої науки нанесла їй багато шкоди. Тільки тим можна пояснити, що н. пр. українська мова у Ягіча в Росії уважалася нарічієм, в колишній Австрії мовою, що була визнана окрема босанська мова і т. п.

Якраз тут буде на місці навести думку *Baudouin de Courtenay*, який багато напруцювався на сім полі. Здається мені, що він найкраще зібрав свої думки у вступнім викладі

на Карловім університеті в Празі дня 20-го травня 1922-го р. „Про релятивність на полі язиковім“, надрукованім в Празькїм Atheneum (стр. 80—87).

На питання, які маємо критерії на відріжнювання і уживання таких термінів як язык, нарічіє, говірка, діалект, жаргон, ідіом, patois і т. п., відповідає він жартуючи, що деякі вчені, як от покійний Будиллович, „типічний почитатель чисельної сили, кнута і кулака“, дуже собі злекшили відповідь на се. Будиллович твердить, що право називатися язиком має тільки язык того народа, котрий налічує найменше 20 міліонів душ. Мова народів менших, ніж 20 міліонів душ, може називатися нарічієм, говіркою, жаргоном..., але ніколи не язиком. Залежало Будилловичови, каже Бодуен де Куртене дословно, щоб тільки російська мова була відзначена гідністю язика, а щоб усі інші словянські мови були тільки нарічіями або т. п. Усі ті „братушки“ Словяни геть далеко від язика! Українці, чи там Малоруси не робили Будилловичови клопоту. Їх мові він надав гідність жаргону, а їх самих зачислив до „русского“ племені так, що вони тільки збільшали число „русского“ народа, який мав панувати над усіма Словянами.

„Релятивність бачимо ми также при клясифікації мов, чи то маємо на умі клясифікацію порівняно-пописову, яка ґрунтується на зіставленню і характеристиці прикмет мов в даній хвилі без огляду на історію, чи то клясифікацію історичну, генеалогічну, яка бере на увагу споріднення, ґрунтоване на спільнім походженню, а также і зміни, які діються в хронологічнім поступі. Ізогласи, т. зн. розмежні лінії між прикметами, які характеризують певну язикову область для її відріжнення від інших язикових областей, історично з нею споріднених, виглядають дуже розмаїто як до того, на яку саме прикмету в даній хвилі звертаєм увагу. Опираючись на певні різниці фонетичні або морфологічні, можемо отримати Словянство передкарпатське і закарпатське. Інші різниці дадуть нам Словянство ' переддунайське і задунайське. Інші знов поставлять проти північнозахідних Словян Словян східних і полудневих. З певного становища мусимо сполучити Болгарів з Великорусами в одну групу і поставити її проти всіх останніх Словян, залічуючи до того і Українців, чи там Малорусів. З іншого знов становища Поляки і Великоруси становлять спільну групу, відрубну від усіх більше полудневих Словян. Брак якогонебудь сліду м'якого *r* сполучує Сербів, Словаків

і Білорусів¹⁾ в спільну групу, відрубну від усіх інших Словян. І так далі без кінця. Хто твердить, що мова словацька блища польській ніж чеській, або що мова українська блища польській ніж російській, має повну рацію, оскільки має на думці Поляків і Словаків, або Поляків і Українців, які з собою сусідують, помішані між собою, і живуть з собою в постійних зносінах. Але се не вадить, що із становища основних фонетичних і морфологічних властивостей всі Словаки становлять частину одностайної чеськословацької території, та що цілість основних фонетичних і морфологічних властивостей каже нам залічати Українців і Великорусів з Білорусами до групи східних Словян для відріжнення їх від останніх Словян“.

Безперечно тверезий, неупереджений суд. І тут групи мають инше значіння, ніж звичайно їх розуміли.

Пригадаймо ще, що Бодуен де Куртене в Ученних Записках имп. Юрьевскаго университета 1893, стр. 23, на підставі факту, що *ы* і *и* злилося в українській мові до купи так, як в полудневословянським, каже, що „малоруська діалектична область... належить до полудневого пасма словянського світа в प्रतिвенстві до північного“.

З новіщих згадаймо ще Кульбакина, котрий звів рішучий бій проти теорії про існування західньословянської і полудневословянської групи і тим підорвав взагалі цілу теорію про групи; котрий згідно з наукою Фортунатова бачить у всіх живих словянських мовах колишні окремі говори в прасловянській добі так, що і кашубське і словацьке виводить із окремих прасловянських говорів (гл. Древ. церк.-слов. язык, 1913) — а прецінь — що незвичайно для російського ученого характерично — став як вкопаний перед „руською“ групою і українську мову вважає одним із трох нарічій „руського“; правда, не подає ані одним словом якогонебудь умотивовання сеї своєї думки. Може і се має якесь своє значіння.

Коли ми згадали вже про Фортунатова, то мусимо докладніше його становище пояснити. Фортунатов учить, що всі зміни звуків, які пізніше появляються в різних словянських мовах, мають свої зародки вже в прасловянській мові. Тою наукою стоїть Фортунатов дуже близько до теорії Шмідта, але вона не знаходить у Ягіча впадобання (гл. Архів, XXXVII, 177).

Чеський учений Гуєр висловлює свою згоду і признання Кульбакинови за розбиття теорії груп (гл. Rocznik slawistyczny,

¹⁾ Я додав би: і Українців, бодай велику часть Українців.

V, 226), але в критиці на нашу граматику (гл. *Listy filologické*, 1917, стр. 444) обстає при тім, що і наш матеріал, коли його належито упорядкувати і виложити, будім то показує, що українська мова згоджується в кількох давних і засадничих річах з великоруською і білоруською мовою і що отже розвинулася із спільної з ними основи; коли сю основу хочемо назвати праруською, то отже праруська мова була.

Ніхто ще не зібрав стілько матеріялу, як саме ми в нашій граматиці, на те, щоб сконстатувати всі згоди, але розуміється і всі різниці української мови і російської та білоруської. І упорядкували ми його належито і виложили. Та якраз на підставі сього багатого матеріялу і його порівняння з усім даним матеріялом із усіх словянських мов ми ще і сьогодні мусимо обставати при своїй думці, бо простою неґацією Гуєр нас не переконав.

Те, що Гуєр наводить против нашого пояснення перезвуку ікання, основаного якраз на тім факті, що українська мова від найдавніших часів не знала і не знає довгих голосівок, бо на се нема жадних доказів, що ніби то се наше пояснення „*je ve zřejmém odporu s historickým vývojem těchto hlásek, který lze jednak z ramátek písemných, jednak z nařečí nynějších sledovati*“ — є що найменше велике непорозуміння. Памятники не подають нам ані одного-однісінького доказу на те, що в українській мові відрізнялися в історичних часах довгі і короткі голосівки, і з тої то причини і зявища дифтонгів в нинішних наріччях треба dokonечно инакше пояснювати. — Голословне твердження, що „*doklady starých pramenů mluví přímo proti tomu*“, що є не мало звичайно тепер приписуваного йому впливу паляталізаційного на попередні шелестівки, нас зовсім не переконує. Які то саме докази із старих джерел?? То ж бо то і є, що їх нема; ми і ніхто другий їх не найшов, а Гуєр нам їх не показав. Шахматова і інших твердження лишаються голословними, доки не будуть дійсно доказані. Розвадовський в сій справі далеко осторожніший (гл. *Język pol. I.*, стр. 43, § 5, 17, b). — Те саме відноситься і до інших тверджень Гуєра (про *vi. z*). Коли наше пояснення не має ніякої опори, то тим менше всякі інші пояснення, яких зрештою Гуєр зовсім не наводить. Коли-ж помимо того Гуєр каже, що праруська мова була, то він мав би се доказати. На теоретичні видумки Шахматова не мав би він в сім разі класти більшої ваги, ніж на такі самі його видумки про західнословянську правому.

Міккола в своїй *Urslawische Grammatik*, Heidelberg, 1913, не прикладає поділови словянських мов на 3 групи жадної язиковоїсторичної вартости, але придержується його властиво тільки ще як знаного і географічно придатного. З сим вповні згоджуєся.

В кінці згадаю ще одну цікаву річ з найновішого часу. Meillet помістив як першу статтю нового слявістичного органу *Revue des études slaves*, Paris, 1921 — *De l'unité slave*. Сю розправу обговорює Weingart в названім вже нами Пражським Atheneum, I, 1—12, а з нагоди її написав А. Беліч маленьку замітку в Слявії „*O praslovenskom jeziku*“.

Виймаємо з того те, що тут для нас важне. Мейє каже: *Il subsistait encore au IX-e siecle une communication linguistique entre les Slaves, et il y avait, dans chaque dialecte, adaptation des fermes qui se transmettaient.* А далі: *La rupture définitive de l'unité linguistique slave est donc postérieure de plusieurs siecles à la dispersion des tribus slaves.*

Так отже ще в дев'ятому століттю існувала язикова спільність між Слов'янами, а дефінітивний розпад язикової єдності словянської є кілька століть пізніший, ніж розселення словянських племен. На те Беліч констатує, покликуючися на Щепкина, що спільноболгарська єдність існувала найдалше в сьомому віці, а до того сам додає, що се треба би покласти на ще ранішу добу; так само думає, що розвиток позитивних спільних рисів сербохорватського і словінського мусить кластися в добу до приходу на Балкан, а ці факти не допускають, щоб прасловянську язикову єдність продовжати аж до кінця осмого або до початку дев'ятого віку. Що сказано про полудневих Слов'ян, се *mutatis mutandis* відноситься і до західних і до східних нарічій.

Цікаво, що Мейє в своїй розвідці каже, що руська мова була первісно блища полудневословянським, та що від дев'ятого століття кожний із словянських народів розвивався самостійно, не дбаючи про інші, кожний підлягав иншим впливам відповідно до відносин і часу. В таким разі, де є місце і час на ту славу праруську добу з її славним, Шахматовом в своїх викладах зреконструованим праруським язиком?? Згадаймо власне ще те, що Мейє в своїй критиці на нашу граматику виразно зазначив, що і українська мова від дев'ятого століття майже зовсім відокремлена від великоруської (гл. *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, № 62, 1914, 120—122).

Маючи на увазі наведений тут погляд Мейєта, поділ Словянства на три головні групи, поданий ним в Einführung in die vergl. Gram. стр. 33, мусимо ми инакше розуміти. Сі групи не мають певно свої прамови.

Так отже всякі поділи словянських мов чи на дві, чи на три групи основані на дуже хиткій підставі і мати муть завсіди на собі знамя чогось штучного, опертого тільки на кількох прикметах; дійсне пізнання ступня споріднення мусить опиратися не на одній або декількох прикметах, а на сумі всіх прикмет. Коли надавати мемо одній або другій прикметі якусь більшу вагу, мусимо безнастанно попадати в колізію з іншими. Признаючи н. пр. повноголос за таку характеристичну прикмету руських мов, мусіли-б ми послідовно і переміні *трат*, *трѣт* признати таку саму вагу і в наслідок того чеське сполучити з полудневословянськими мовами в одну групу і т. д. Алеж бо сього не можна робити.

При тім всім прихильники групової теорії на одну, а саме найважливішу річ не звертають найменшої уваги. Хто говорить про групи, мусить для кожної групи установляти спільну прамову, т. зн. мусить не тільки приймати, але і доказати існування окремого спільного пожиття групи, яке конечно мусіло-б тривати кілька століть десь вже в відокремленій від інших груп, від інших словянських народів відмежованій території. На се нема найменших історичних свідоцтв. Всі знані нам свідоцтва вказують на се, що і по вивандрованню із правітчини словянські народи виступають в історії ще як поодинокі племена без тісніщого звязку. Що йно пізніше почали творитися звязки, державні організми, а тим то і почала переводитися сполука поодиноких племен в народи, а так само обєднуватися мова ріжних племен в мову народну. Що при тім не тільки можливе і правдоподібне, але майже певне і помішання всяких, навіть не зовсім собі близьких племен, се правдивому язикознавцеві річ зовсім ясна. На се вказують ріжні відступлення від так зв. звукових законів і багато дечого іншого.

Родословна теорія виходить з того становища, що ніби то був собі один словянський народ і той розпадався, розколювався на групи, а сі знов на поодинокі народи. Тимчасом треба собі сей процес уявляти — по аналогії взятій із дійсного, живого процесу, який відбувається прямо таки на наших очах н. пр. в українській мові, зовсім противно. Була собі маса лю-

дий, що говорила мовою, яку ми по її загальних прикметах, що відрізняли її характеристично від інших індоєвропейських мов як окрему індивідуальність, так що порозуміння з ними стало неможливим, називаємо мовою словянською. Ся маса довгий час не була з собою тісніше сполучена в один нарід иншим способом, як тільки тою, менше більше однаковою мовою. Організаційні одиниці сеї маси були насамперед роди, які пізніше розвинулися в племена. Аж як настала доба мандрівок, може вже за часів Готів, Гунів, а зовсім певно за часів Аварів, обставини, приклад сих чужих народів — вплинули на се, що поодинокі словянські племена почали гуртуватися до купи (може і помішані) аж до обеднання в народи в хвилі, коли повставали словянські державні організми, а пізніше, і то далеко повільніше, до обеднання мови через письменну мову. Племінні назви забуваються, а мова, хоч вона не зовсім одностайна, бо в ній живуть нарічія, починає називатися назвою народа або державного організму, що повстав із племен згуртованих в народ, в державу (порів. від Київської Руси — руська мова, від Болгарії — болгарська і т. д.).

Се правда, що при розгляді взаїмних відносин споріднення виринає поняття прамови, праспільности, і ми говоримо про мову прасловянську, праіндоєвропейську і т. п. Сі поняття є конечні вимоги науки, без яких вона обійтися не може. Але треба добре уважати, що саме під такими поняттями маємо собі уявляти, як маємо їх розуміти. Безперечно мусів колись бути такий стан мови, коли цілість того, що ми тепер називаємо українською мовою, представлялася як нарічіє словянської мови, або коли всі словянські мови до купи були также тільки нарічієм індоєвропейської мови. Але ся спільність чи там єдність прасловянської, чи праіндоєвропейської мови могла бути тільки релятивна. Т. зн. у внутрі і на зверху прасловянська мова була вже на стілько відмінна від інших індоєвропейських мов, що її інші не розуміли або дуже мало що розуміли; в ній, як се і тепер скрізь помічаємо н. пр. на живій українській мові, мусіли бути ріжні говори, нарічія і то зовсім виразні, довгий час — очевидячки — в такій мірі, що цілість можемо уважати сяк так за одностайну мову, бо вона виказувала спільні прикмети і якусь загальну подібність так, що люди себе помимо зазначених ріжниць все таки розуміли, але потім чим раз більше виразніщі. Тому коли ми представляємо науково такий прастан, мусимо мати перед очима, що

се є тільки зіставленням до купи того, що словянським наріччям чи мовам в означеній давнішій чи пізнішій добі їх розвитку було спільним, а що аналіза язикова добуває із прикмет, удержаних в пізніших часах, а не затрачених (пор. Розвадовський, тамже 38). Тим отже наш погляд є відмінний від погляду прихильників групової теорії, що ми собі і прасловянську мову уявляєм як живу мову в устах народа — ще тоді не розкинутого, ані розбитого на часті, хиба тільки на деякі соціяльні слої відповідно до заняття — так би сказати в плиннім стані, зі всіма говорами, які виказували вже менше або більше значні ріжницї так, що можна-б їх при докладних розслідах і географічно докладніше ізоглосами означити, як ми се тепер можемо географічно означити в українській мові. Тимчасом вони уявляють собі її немов мертвою, як от н. пр. до певної міри є кожда літературна мова. Вони говорять про те, що ся мова розпалася, розкололася на групи і мови. Ми кажемо, що первісні говори обєднювалися в нарічя, т. зн. в цілість говорів, хоч з собою не тотожних, то все таки таких, що в них показуються спільні властивости і загальна їх подібність, яку відчували ті, що сим наріччєм говорили. Із сих наріччїй в дальшїм їх розвитку повставали серед даних обставин мови. — У них головний принцип є роздроблення, ріжничковання цілости, у нас — обєднання людий, найменших частин, в чим раз більшу і в собі солідніщу цілість. Наш погляд уважаємо згідним з природним розвитком суспільности, з соціяльним розвитком людства — а мова є прецінь витвором соціяльним! — противну науку штучним твором, видумкою, незгідною з даними розвитку людства.

В тіснім звязку з обговореним нами питанням стоїть также розвиток поглядів про відносини української мови до російської.

Вже з наведеної класифікації словянських мов знаємо, що тільки Копітар, Мікросич і Йоганес Шмідт стояли на становищі повної самостійности української мови в семї словянських мов. Всі прихильники теорії груп устанавляють руську або східно-словянську групу, яка розпалася або розкололася на дві або три руські мови. Всі вони в останнім часі то більше, то менше виходять із Шляйхерової родословної теорії.

Ізпоміж українських учених стоїть на тім становищі, як ми бачили, Максимович. Він учив, що що йно по татарським

погромі і в наслідок того погрому східня руська група розпалася на великоруську і малоруську мову. Тепер навіть між тими, що визнають теорію груп, нема вже нікого, хто клав би відокремішення названих мов на так пізну добу.

І Потебня признається до родословної теорії Шляйхера. Свої погляди про історичний розвиток руської мови висловлює він насамперед р. 1866-го в своїй праці: Два изслѣдованія (стр. 136) так: Руська мова як цілість і совокупність всіх нарічій — се абстракція; але як зведем теперішні руські наріччя на їх давніщі ціхи, то основою їх появиться конкретна, нерозділена мова, відмінна від усіх інших словянських мов. Від церковнослов'янщини відрізняється вона: 1) голосівкою *o* замість *e* в назвуку деяких слів (*один*); 2) *у, я* замість *ж, љ*; 3) повноголосом; 4) великою мягкістю сичачих і *ц*, нарешті 5) своїм *дж* замість *жд* і *ч* замість *шт*. Розділ на наріччя певно давніший ніж XII-ий вік, бо на початку XIII-го в. є вже безперечні сліди розділу великоруської мови на північно- і південно-великоруське наріччя; отже відокремішення української мови мусіло скластися вже давніше. — Далі каже Потебня: Недокладна є думка Срезневського, що що йно вік XIII—XIV-ий є часом творення нарічій та що перед тим були тільки говори. Потебня зачисляє білоруську мову рішучо до південновеликоруської і думає, що великоруське вже в X-ім в. або ще раніше виділилося з руської, особливо-ж через мягкість звуків *ѣ* і *е* і через *ж* замість *дж*. За головну ціху української мови супроти великоруської уважає Потебня те, що українська мова відрізняє довготу і короткість голосівок *o* і *e*, які вже в XIV-ім віці і своєю якістю пізначні. Звук *ѣ* виражає звук відмінний від звичайного *e* (але ще не зрівнявся з *i*, або *i*, *ii*). Перезвук *e* на *o* по шипячих не був залежний від наголосу. Що тичиться шелестівок, підносить Потебня, що *ѣ* сталося *з*, *у* стає *в*, *w*, *л* стає *w*, а закінчення 3-ої особи *-ть* зникає. Перехід *к*, *г*, *х* на *ц*, *з*, *с* задержався.

Р. 1878-го при оцінці твору Житецького Потебня ще раз говорить про сю справу. Нарешті в оцінці твору Соболевського (Очерки изъ истории русскаго языка) є місце, з котрого можна виснувати, що Потебня був противний думці деяких учених, буцім то давня Київська земля мала характер великоруський.

Зі всього виходить одно ясно як на долоні: Потебня, сей знаменитий лінгвіст, тільки тому мусів помилятися, бо був спутаний блискучою, але нічим недоказаною родословною

теорією Шляйхера, теорією, що її законність треба би що йно доказати, а яку він уважав аксіомом, догмою так, що в правдивість її не вірити означало йому стільки, що статися еретиком.

Про характеристичні ціхи, якими руська мова відрізняється від церковнословянської, висловився я докладно в нашій граматиці і показав, що на сих прикметах годі збудувати руську мову хочби тільки як абстракцію, а вжеж ніяк не можна говорити про існування конкретної, нерозділеної мови, відмінної від усіх інших словянських мов, яка в X-му в., а може вже давніше розпалася на велико- і малоруську мову в спосіб, показаний Потебнею. Повноголос в 5б українських пнях не може уважатися спільною ціхою української, російської і білоруської мови супроти церковнословянської мови так само, як чеське *трат, трѣт, тлат, тлѣт* ніхто не вважає спільною ціхою чеської мови з церковнословянською. Ще менше можна се сказати про рефлeksi давних носових звуків *ж* і *л*, бо-ж такі самі рефлeksi бачимо в чеській і лужицькосербській мові. Велика м'якість сичачих і *ц* се характеристична ціха української мови, а не великоруської. Що *дж* замість *жд* було спільне, се треба би що йно доказати. Ціху *о* замість *є* в назвуку кількох слів обговорив я в граматиці (гл. § 9, 18, стр. 49, 69), де доказав, що вона ніяким чином не може падати на вагу. Мусимо однак дещо із науки Потебні підкреслити. Потебня був переконаний, що руська мова не знала м'якогого *є* і *ѣ*, знала тільки *ж*, бо що йно великоруська мова своєю м'якстю звуків *є* і *ѣ* і заміною *дж* на *ж* відокремилася від руської мови. Ми знаємо, що тепер Шахматов учить якраз навпаки. Сей факт цікавий нам тільки з того боку, що наша слявістика і в таких простих річах не може дійти до повної згоди, а то з тої причини, що сідлає коня з заду, замість, як треба, з переду: що береться вирішувати категорично вже тепер питання, які можуть бути вирішені по докладнім підготованню ґрунту. Бо чи справді вже таки зовсім ясно доказана річ, що руська мова (а так само і прасловянська) знала тільки м'якге *є* і *ѣ*, як учить Шахматов, знала тільки *ж*, а не *дж*? Чим наука Шахматова ліпша, ніж наука Потебні? Чи може вдалося Шахматову доказати незбито, що наука Потебні фальшива, а його власна правда? Зовсім ні. А прецінь перш усього треба би такі питання вирішувати, нім приступимо до вирішення питання, чи була праруська мова, чи ні.

Супроти таких українських учених, як Максимович і Потебня, було становище Огоновського дуже трудне. В своїм творі *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* (1880) ставиться він на становище окремішности і самостійности української мови від російської, на становище двох мов і двох народностей, але в докази тої окремішности, ба навіть в характеристику української мови супроти російської не запускається (гл. критику Брікнера в Архіві); він боронить самостійність таким способом, що покликується на авторитети як Мікросич, Шляйхер, Лавровський, Даль, Пипін і т. д. Констатують тут велике непорозуміння, що між авторитетами за самостійність наводяться і Шляйхер і Пипін і т. д. Так пізніше (1907) і Петербурська академія наук висказалася за те, що українську мову треба уважати окремою від російської, але ті члени комісії (Шахматов) рівночасно учать, що була праруська мова, з якої вийшли всі „руські“ мови. Зрештою і сам Огоновський признається до родословної теорії, бо н. пр. білоруську мову виводить він з української. Він каже, що білоруське має з українським стільки спільного, що не можна його від українського відлучити; і лексикальним матеріалом, і словотворенням, і відмінюванням, і складнею не відрізняється білоруське майже нічим від українського. І вся народня поезія виявляє однаковий світогляд, однакові мотиви. — Тут правда по середині. Сумцов доказав, що думка Огоновського про народню поезію неоправдана. Так само не дасться доказати, що білоруське пішло з великоруського. Діло в тім, що доки зовсім напевно не доказано, що білоруське є наріччєм сеї чи тої мови, а сего годі доказати, треба в науці уважати білоруське окремою словянською мовою.

Далі назвати мусимо Соболевського, котрий в своїх Лекціях по історії руського язика (1888) в перший раз рішучо проголосив на самім чолі своєї книжки, що всі т. зв. руські мови (велико-, мало- і білоруська) з антропологічного і лінгвістичного становища становлять одну цілість. В другім виданні з р. 1907-го не покликується він вже більше на антропологию, бо самі великоруські учені його навчили, що се абсурд, але від чого-ж лінгвістика? Вона мусить йому служити, щоб піддержати його науку про єдність, пущену в світ як аксіом. Коли-ж і се не виходило зовсім чисто, уважав він потрібним відновити давний, залагоджений спір Погодіна з Максимовичом про те, чи Київська Русь була первісно великору-

ська, чи малоруська. Але в тім так само не мав щастя, як колись Погодін, бо хоть йому до помочи прискочив Шахматов, то не тільки історики Антонович і Грушевський, але і Ягіч і Кримський і Розов, а так же, як вже сказано, Потебня зовсім в незбитий спосіб доказали, що первісні мешканці Київщини не були Великоруси, та що теперішні українські мешканці не зайшли туди пізніше з Волині через колонізацію, бо Київщина не була так зовсім спустошена, і що Українці мешкали там первісно і без перерви мешкають аж доси.

Другим і найбільшим борцем за єдинство, за праруську мову стає Шахматов. Вже р. 1894-го (Къ вопросу объ образовании русских нарѣчій, Варшава, РФВ) стає він Соболевському до помочи. В поглядах його грає велику ролю державність. Він виразно каже: Брак сполучних засад між руськими племенами — він говорить про Деревлян, Вятичів, Кривичів, Словінів — повів би був в своїх наслідках до цілковитого відокремлення одного від другого, а далі до витворення відрубних нарічій, якби в X і XI-ім в. історичні події не були того спинили; історичні події спричинили повстання сильної власти поміж руськими племенами, яка сполучила увесь руський народ в одно і далі утримувала поміж поодинокими складовими частинами політичну, культурну і релігійну єдність. Сі слова Шахматова мусимо собі добре зятямити, бо де-ж і коли-ж була та праруська мова, про яку він опісля з такою певністю і рішучістю говорить, коли він сам тут констатує, брак сполучних засад між племенами? А про сю сильну власть, яка ніби то сполучила названі племена (Шахматов говорить зараз таки про „увесь руський народ“!) в одно і далі утримувала політичну, культурну і релігійну єдність, як і про сю єдність в X і XI-ім в. мають н. пр. історики, як от Ключевський, зовсім иншу думку.

Ми не перечимо, що політичний чинник для одностайного розвитку мови річ дуже важна, але не сміємо перецінювати його значіння в тих давних часах, в самих початках творення Київської держави. З другого боку не треба забувати, який великий негативний вплив мала у нас церква і її мова, яка хоч словянська, все таки була чужа і не допускала, щоб місцево забарвлені инші словянські індивідуальности виринали на верхи. Церква і її мова не давала народній мові можности сконсолідуватися в свою рідну народну письменну, всі говори і нарічія обєднуючу мову. Таким чином церква і її мова довгий час закривали дійсний стан річий у нас на Руси.

Ягіч збиває основно сей погляд Шахматова, особливо-ж рішучо-перечить, що політичний чинник при творенню нарічій має таку силу, яку приписує йому Шахматов (гл. Архів, XX, Einige Streitfragen).

Шахматов пізніше, коли появилася наша граматика 1913, уважаючи, що тим zagrożена дотеперішня російська наука про єдність руського народу, ще більше пірнув до того питання, а свої ще більше рішучі думки про праруську мову формулує: 1) в критиці на нашу граматику (Україна, Київ, 1914); 2) в розправі: Краткій очеркъ исторіи малорусскаго (українскаго) языка, поміщеній в другім томі енциклопедичного твору „Українскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ“, Петроградъ, 1916, а также 3) в окремім творі: Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка, Петроградъ, 1915, що становить окремий том енциклопедії словянської фільольогії, видаваної Петроградською Академією Наук. Річ ясна, що особливо сей останній твір Шахматова мусимо уважати його посліднім словом в сій справі, тим більше, що невмолима доля забрала нам того великого, невсипущого робітника на ниві словянської фільольогії.

Шахматов є завзятим представником родословної теорії. Безперечно під впливом нашої граматики, в котрій ми виказали багато однакових рисів в українській і сербохорватській мові так, що ми посміли ствердити близьке споріднення між обома мовами, всуває він між прасловянську і праруську добу ще добу спільности і єдности язикової полуднево-ісхіднословянських мов, що Ягічови дуже не подобається. Але-ж бо і праруську добу ділить Шахматов ще на двоє: добу общеруської прамови і добу староруської мови, т. зн. мови тої доби, яка безпосередно попередила розпад руської мови на три великі нарічеві групи: полудневоруську, східноруську і північноруську, що почали дуже зарання творитися, довго перед тим, заки повстало письменство і заки сформувалася Київська держава так, що історія сих поодиноких руських нарічій може починатися з VIII- і IX-им віком, але з другого боку ще в XII-ім століттю руська мова не стратила своєї єдности, хоч нарічеві ріжниці вже остро зазначилися так, що історія руської мови як одностайної цілости сягає аж до кінця XII-го століття, бо в тім часі єдність ще не зовсім була перервана. Але не сміємо думати, що в часі від IX—XII-го в. існували сі нарічія, які ми знаєм. Зовсім ні. Нинішні три на-

річчя: велико-, біло- і малоруське — повстали із старших наріччій — з полуднево-, східно- і північно-руського наріччя. Але не безпосередно. Бо н. пр. нинішнє північно-великоруське наріччє повстало із сполуки північних і східних Русів. Полуднево-великоруське наріччє не можна уважати прямим нащадком східно-руського наріччя, бо воно вийшло з тої його галузи, яка увійшла в тісну сполуку з північно-руським наріччєм і разом з ним витворила великоруську язикову групу. Білоруське не є прямим нащадком східно-руського наріччя — воно уявляє собою сполуку східно-руських елєментів з полудневоруськими і лясцькими. Про одно українське можна на підставі характеристики Шахматова полудневоруських язикових зявищ сказати, що воно є прямим нащадком прийнятого Шахматовом полудневоруського наріччя, котре після його теорії обіймало нерозділену ще мало- і білоруську цілість.

Вже з того огляду бачимо, яка то фантастична, штучна, скомплікована і до неможливости замотана, нереальна конструкція. Сею теорією і розбором цілого твору займатимуся докладно иншим разом. Тут зверну увагу на критику Ягіча на сей твір Шахматова, поміщену в Архіві, т. 37 (1918). При великім ідейнім спорідненню обох сих визначних слявістів прямо дивуватися мусимо, як часто в деталях Ягіч чується приневоленим заявити свою незгоду з теоріями Шахматова, як часто мусить констатувати, що дуже бистроумні теорії Шахматова нічим не доказані, що Шахматов виконує теоретичні насильства та що ліпше було-б обертатися на реальнім ґрунті. Але і про цілість сього твору суд Ягіча при всій стилістичній звинности, щоб нічим не діткнути великого співробітника на ниві слявістики, є неприхильний. Ягіч каже дословно: „Його (Шахматова) виклад робить вражіння плянозо і стильово збудованого будинку, в котрім кождий будівельний камінь займає своє належне місце, та все таки цілість виглядає трохи штучна, ідеї мистця за сильно насилують матеріал даних фактів... Такі заміти маю і против провідних думок вступу, в котрім автор свої погляди про повстання руської мови в її трох головних наріччях звязує з дуже карколомними комбінаціями про правітчину Словян зпершу на півночі від Балтів, а потім в Привислянщині“.

При тім всім ніхто не подивується мому зовсім негативному становищу до сього твору, зрештою дуже багатого в ріжний фактичний матеріал. Розумною засадою вважаю — стояти

на реальнім ґрунті язикових фактів і від знаного поступати до незнаного, а не класти підвалин на нероз'яснених, недоказаних ще фактах, на самім тільки теоретичнім леду або піску. Будова поставлена на таких підвалинах мусить завалитися. Конструкції Шахматова занадто фантастичні. З лябіринту незвичайно смілих його думок годі найти виходу. З одного боку констатує він брак сполучних засад між поодинокими „руськими“ племенами (вони очевидячки були ще тільки племенами, бо тоді ще і Руси не було!) аж до X-го в., та що аж історичні події (організація Київської держави) сполучили їх в одно і утримували далі між ними єдність, з другого боку переносить праруську і староруську мову (чим оправдана ся ріжниця?) на довгий час перед тим, заки повстало письменство і заки сформува-лася Київська держава. Як се з собою погодити?

Нарешті треба тут навести Ягіча. Він займається сими питаннями особливо в названій вже нами розправі *Einige Streitfragen*. Цікаво, що Ягіч питання про відносини української мови до великоруської прецінь мусів зачислити до спірних питань. Він рішає його дословно таким способом: „Що всі руські нарічія супроти інших словянських нарічій — кому не подобається вираз нарічіє, може замість того сказати мова, в науці се справа побічна — становлять цілість, випосажену богатма пізначними рисами внутрішньої єдності, се між язикознавцями не є жадне спірне питання. Всім руським нарічіям отсі важні риси спільні — я подаю коротко тільки приклади:

- а) одинь, олень, осень;
- б) сонь, день, огонь, сестерь;
- в) торгъ, гордый, держати, кровь; крестъ;
- г) волкъ, долгъ, блоха, слеза;
- д) городъ, голосъ, дорога, голова;
- е) береза, дерево, молоко, жолобъ;
- ж) мясо, пять, святыи — святой;
- з) межа, свѣча;
- і) двинуть, везъ, могъ (замість двинугути, везль, могль);
- и) городам, городами, городах;
- к) доброго (добраго), доброе;
- л) той — тотъ;
- м) беретъ — беретъ, берутъ — берутъ;
- н) наголос непостійний, брак ріжниці між довгими і ко-

роткими.

Серед сеї єдності лишається досить простору для розвинування нарічевих питоменностей, хоч в стосунку до великого поширення руської мови можна сказати, що руська мова в своїй цілості не витворила дуже багато нарічій з сильно вираженими рисами. Найбільшим числом типічних рисів випосажене малоруське (Ruthenisch), особливо якщо мати перед очима нинішній кінцевий результат.

Малоруське відрізняється від велико- і білоруського отсими головними прикметами:

а) вітер, ліс (*i* замість *ʋ*);

б) ніс, на́рід, бі́б (*i* зам. *o*);

в) лід, мід (*i* зам. *ě*);

г) бик, язик, мило, крити (*u* зам. *ы*);

д) бути, був (*y* зам. *ы*);

е) тверде *e* і *i*: несу, беру, тихо — вимовляється: *nesu*, *beru*, *ticho* (!) без змягчення шелестівки);

є) наросток *-ьць*, *-ьця*, *-иця* м'який; отець — вітця, вівця, рукавиця;

ж) повним визвуком дієменника *-ти*.

Малоруське згоджується з білоруським в противенстві до великоруського:

а) захованням складу *ый*, *ій* (супроти великоруського *ой*, *ей*: дорогий, крутий, пий, шия, крию, мию):

б) уживанням *ір* зам. *ор* (старорус. *ѡр*) і *ри* (*ры*) зам. *ро* (старорус. *рѡ*): гірло (горло), задрижати, ябличка;

в) значінням *г* = *h*;

г) вимовою *в* як *ў*: ўнук;

д) частим уживанням *дж* зам. *ж*: уроджай, меджа;

е) збереженням зміни *к, г, х* на *ц, з, с* в закінченнях: руці, чоловіці, порозі, горосі;

є) збереженням вокатіва: куме, жоно;

ж) уживанням закінчення 3-го відмінка *-ови*: лисови, чоловікови;

з) закінченням 1-ої ос. мн. *-мо* (побіч *-м*);

і) творенням футура через *иму* (*му*): робити му (рабициму).

Таких точок, в яких білоруське згоджувало-бся з великоруським, не так багато, все-ж таки:

а) ненаголошене *о* звучить як *а* так, як в полуднево-великоруським;

б) *e* і *u* є м'які голосівки, тому і ріжниця між *u* і *ы* як в великоруським;

в) *ѣ* як звук злилося з *е*;

г) любується в перезвуку *е* на *я* як полудневовеликоруське.

Характеристичне для білоруського *є* далі, що *р* ствердло: зара (зам. заря) і асиміляція шелестівок *т, д* на *ц, дз*; дзѣци, цихо, будзець і т. д. Остання риса переводить руські наріччя в область польської мови, а все таки нема ніякої розумної причини, уважати сю прикмету білоруської мови за результат польського впливу.

Коли бачимо, як руські наріччя так дивно в згоді з своїм географічним положенням помалу переходять одно в друге, то маємо вражіння, що рухи пізніщих століть властиво таки не завдали смертельного удару первісному угрупованню руських племен після їх нарічевих властивостей. Малі пересунення і поширення рамців могли статися, але не в наслідок політичних комбінацій, тільки в наслідок властивого руху народного“.

Я вмисно навів дословно сей погляд Ягіча, щоби показати, як поверховно і плитко такі річи розбираються, а як при тім авторитативно висловлюється такий погляд, як останнє слово науки, буцім то між язикознавцями про се не може бути жадного спору.

В нашій граматиці ми докладно розібрали всі наведені точки Ягіча (§ 277—280, стр. 479—489) і показали, що вони не мають майже ніякої доказової сили в користь установаження руської групи так, що Ягіч в своїй критиці на нашу граматику про сю річ немов води в рот набрав, ані слова не писнув. Розуміється само собою, що при самім кінці своєї критики мав смілість дуже з висока заявити, що на уступ нашої граматики „Становище української мови в семі словянських мов“ він зовсім не входить, бо-ж прецінь се питання вже давно вирішене в иншій змислі, ніж ся тенденційна спроба бажалаб. Як воно доси вирішувалося всіми славістами за порядком, се мали ми нагоду пізнати із наведених тут, а так само і в нашій граматиці зовсім не тенденційно, тільки дословно — хиба що в дословнім наведенню добачається тенденція — всіх поглядів в сій справі. Річ ясна кожному, що того хаосу думок, який ми в сих справах мали нагоду пізнати, тих собі скрізь противорічних аргументів, того способу трактування справи, де всі своє говорять, а ніхто того не слухає, де один і той самий чоловік, не заикнувшись навіть і не виправдавшись, як ми нераз бачили, раз се, то знов те видає за посліднє слово науки, за рішення питання, ніяким чином не можна уважати науковим

рішенням тай ледви чи наукою взагалі. Сей стан можна тільки назвати хоробливим, бо він означає, що тут запанувала недуга авторитетська, недуга неомильности. Ягіч н. пр. уміє рівночасно визнавати в згоді з родословною теорією три словянські групи, а з тим погодити і таке становище, яке в критиці на наведений твір Шахматова супроти установлення Шахматовом східньо-полудневословянської мовної єдності висловлює отсими словами: *Mir gefällt besser die Schmidtische Theorie, weil sie gewisse Berührungspunkte zwischen je zwei benachbarten (in Gegenwart oder Vergangenheit) slawischen Sprachen besser zu erklären imstande ist* (Мені подобається ліпше теорія Шмідтова, бо вона годна краще пояснити певні точки, в яких стикаються дві (в теперішности чи в минулости) сусідні з собою словянські мови). Се відноситься до однакового трактування шелестівкової групи *тл, дл і кв, зв* у східно- і полудневословянських мовах. Шахматов бодай консеквентний, Ягіч — як і коли йому хто ліпше подобається: раз Шляйхер, то знов Шмідт. І стиль його відповідає вповні такому станови нашій науки. Тут все читаете: я думаю, я рад би, можна-б, могло-б, мені здається, мені здавало-бся, мені подобається, не дуже мені подобається, ледви чи, се досить загальний погляд, можна-б не сумніватися і т. п., безнастанно самі якісь умовні гадки, до того часто залежні від особистої прихильности або неприхильности.

Все те спонукало мене нарешті поставити справу ясно, недвозначно і се я в спілці з моїм приятелем Гартнером зробив в нашій граматиці, де зведено до купи весь знаний матеріал, нічого не поминено, нічого не замовчано, і на його основі переведено доказ, що нічогісенько нас не силує визнавати теорію груп, що навпаки сліпа віра в групи, бо тут хиба тільки про сліпу віру може бути мова, незвичайно шкідливо відбивається на славістичних працях, силуючи авторів до різних теоретичних штучок, різних карколомних конструкцій, які прецінь не можуть устоятися, а вносять тільки баламуцтво, заставляють пусто-дурно боротися з фантастичними вітраками, забирають час до дійсно позитивної праці на реальнім ґрунті даних мовою фактів тому взагалі невеличкому числу учених в порівнянню до величч завдань, які перед ними лежать, бо-ж прецінь груп не можна уважати реальним фундаментом, на яким наукова будова повинна стояти.

Я зовсім не дивуюся, що поки що критики нашій граматики в сій точці не дали себе переконати, бо-ж се люди, як

Ягіч, Вондрак, Шахматов, що ціле своє життя в противнім напрямі працювали. Як скрізь, так і на науковім полі тяжко розставатися з своїми поглядами. Надії покладаю на молодше покоління учених, які не заангажовані ще так дуже в певнім напрямі і мають можливість зовсім об'єктивно всі аргументи *pro* і *contra sine ira et studio* як найдокладніше перевірити, надії покладаю ще й на те, що нарешті і в слявістиці приймуться і запанують загальні принципи, а тим то і методи, добуті з тяжким трудом загальним язикознавством.

І індоєвропейське язикознавство блукало всякими манівцями, займалося довгий час реконструкцією індоєвропейської прамови, потім всякими іншими подібними комбінаціями і конструкціями, аж доки не виринуло питання за принципами в лінгвістиці, якими кермуючися язикознавці виконують тепер дійсно позитивну працю, бо не спутані ніякими ап'іористичними теоріями, не кидають собі колод під ноги.

Короткий перегляд розвитку порівняної граматики подає Meillet-Printz: *Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1909, 272—295. Дуже добре орієнтує в історії порівняної граматики також Delbrück: *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*, 5-те видання, Leipzig, 1908. Безперечно добрі услуги може подати також V. Porzeczinski: *Einleitung in die Sprachwissenschaft* (Teubner), 1910, хоч що до ціли, завдань і методи язикознавства з ним, а властиво з поглядами його учителя Фортунатова, які Поржезинський передає, не зовсім можна згодитися. Тут наука Мейєта стоїть на реальнім ґрунті.

Більше популярний, але дуже добрий, особливо для молодих adeptів науки, є огляд Sandfeld-Jensen: *Die Sprachwissenschaft* (Aus Natur und Geisteswelt (B. 472)). Назву тут ще і два найновіші знамениті твори, які незвичайно тверезо прочищують лінгвістику від всяких уроєних і нетривких поглядів, а саме Norren-Pollak: *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, Halle, 1923 і Schuchardt-Brevier: *Ein Vademekum der allg. Sprachwissenschaft*, Halle (Saale) 1922. Річ ясна, що також і старші твори: Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Wundt: *Die Sprache*, і Delbrück: *Grundfragen der Sprachforschung* конечно потрібні для орієнтації.

Хто познакомиється докладніше з історією і розвитком порівняної граматики, а також з методами і загальними принципами сеї науки, виложеними в наведених висше творах, той

може переконатися, що наша граматики вповні відповідає тим вимогам науки. Нашим старанням було як найдокладніше підтримуватися цих засад.

Ми уважали своїм завданням розслідувати розвиток української мови від того часу, коли всі словянські мови були ще одною мовою в тім змислі, як се вище виложено, аж до найновіших часів, маючи перед очима сю головну засаду язикознавства, що українська мова уявляє собою тільки добуток дальшого розвитку прасловянської, раніше колись дійсно говореної мови, уявляє собою тільки переобрання, перетворення прасловянської мови на спеціальний український лад так, як усі інші словянські мови уявляють собою перетворення прасловянської мови на їхній питомий лад.

Форма прасловянської мови нам однак незнана. Тим то славїстика знаходиться в гіршій положенню, ніж романїстика, яка може послуговуватися всіми історичними засобами, щоб як найдокладніше стежити за перетворенням латини на поодинокі романські мови в кожній поодинокій добі. Таке джерело пізнання для славїстики зовсім висхло. Остається їй одно-однісеньке джерело пізнання, а саме як найстаранніше збирання і означування всіх відносних фаз перетворювання, переобранування перш усього кожної поодинокі мови, а далі і всіх словянських мов, зазначування всіх цих відносників, які дадуться сконстатувати. Се одинокі фактичні язикові дані, якими славїстика може і повинна займатися, якими вона може орудувати.

Сі відносні, належні до себе фази розвитку двох форм, які в одній мові по собі наступають так, що одна з другої правильно розвивається, або таких форм кількох мов, які собі докладно відповідають, з собою кореспондують, становлять підставу для установлення звукових законів так, що сі закони є тільки формулками для того, що собі в нормальнім розвитку мови, чи мов, правильно відповідає. Таким способом доходимо до пізнання, що кожна мова становить для себе систем, в котрім всі части тісно з собою звязані.

Всі добути належні до себе відносники вказують ясно на якусь спільну мову. Але ся спільна мова незнана. Хиба тільки на основі гіпотез, про які треба бути свідомими, що їх ніхто не в силі доказати, можемо собі уявити її образ. Тому сі відносники і тільки вони одні і можуть бути предметом науки.

Зреконструувати прасловянську мову не можна і се не є ані предметом, ані завданням науки.

Коли мати мем перед очима всі кожній словянській мові питомі закони, тоді можна сказати, що якийсь прасловянський звук дасться означити на підставі правильного систему всіх відносників. Число сих системів дасть нам найменше число прасловянських звуків, які треба і можна відріжнати. Може були в ній і інші звуки, але порівняна граматики не має способу їх означити, тай не має в тім жадного інтересу їх означувати, бо ціль її не є химера реконструкції заниклої мови, а тільки методичний розслід всіх згідностей поміж даними мовами.

Совокупність всіх згідностей в звуках, формах і складні дасть нам загальний перегляд всього спільного в словянських мовах і тим мусимо вдоволятися. Подробиці прасловянської мови і її розвитку від часу релятивної її єдності аж до даної форми поодиноких словянських мов остануться в значнім числі невідомі. Всіх законів язикознавці не в силі схопити, не в силі їх збагнути. Є і незнані закони, які і лишаться незнаними, бо нема непереривного звязку свідоцтв, які нам помогли-б їх пізнати. Але все таки мати мем тривкий систем всіх відносників поміж історично переданими мовами.

В сих моїх засадах, перенятих з загальної лінгвістики, найдеться пояснення мого незвичайно скептичного, ба негативного відношення до всяких конструкцій Шахматова, до всяких груп і до того способу, яким трактуються ці справи в слявістиці.

Російська школа (Фортунатов, Шахматов, Поржезинський) признає ще взагалі велике поле фантазії і любить в комбінаціях і теоретичних конструкціях, які на наш погляд переступають межі науки і сягають в область поезії. Ми не можемо н. пр. погодитися з засадою, висловленою Поржезинським в названім вище творі ось як: *Man darf nicht etwa denken, dass zuverlässig nur die Resultate sind, die sich bei vergleichendhistorischer Betrachtung verschiedener Perioden einer Sprache ergeben, die in schriftlichen Denkmälern vorliegt, und dass, wenn wir durch Vergleichung der verschiedenen Dialekte der Sprache die Epoche ihres gemeinsamen Lebens, als diese noch ein Ganzes bildeten, rekonstruieren, wir uns in das Gebiet der Hypothese verlieren, namentlich wenn wir bis in eine entlegene Vorzeit eindringen, als die Sprache noch ein Ganzes bildete mit anderen Sprachen desselben gemeinsamen Ursprungs. Das wäre ein grobes Missverständnis:*

wenn die vergleichende Methode verlässliche Resultate für die im engsten Sinne historischen Perioden des Lebens einer Sprache gibt, so haben die bei richtiger Anwendung der vergleichenden Methode für die vorhistorischen Perioden gewonnenen Daten denselben Wert (стр. 6). Коли ми реконструкцію доби якоїсь прамови уважати мем чимсь більше як гіпотезою, позбудемся твердого ґрунту для нашої науки, допустимо можливість, щоб всякі, нераз і неможливі такі гіпотези уважалися тезами, чимсь даним, конкретним і певним та щоб ними орудувати як доказами, на них покликуватися як на свідків. Се може завести нашу науку в нетри фантазії. Вимога правильного пристосування порівняної методи не вистарчає. До того треба контролі, а контроля неможлива з виїмкою романських мов, як се показує Мейє в наведенім творі стр. 16, 17.

Сей короткий огляд¹⁾ показує, яка велика праця чекає ще славистів. Безперечно бачимо поступ, але мусимо освідомитися также і з хибами, щоб можливим став дальший поступ. Нехай же славістика розпічне друге століття свого істновання як науки докладною провіркою своїх здобутків і своїх хиб, означить докладніше свої завдання і постарається зорганізувати всі сили до якоїсь більше плянної праці, щоб тим забезпечити більший успіх нашої науки.

І на полі україністики лежить ще все облогом. Бажаю з цілою душою, щоб нашим науковим організаціям, до яких належить і Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, що в сім році святкує 50-літний ювілей своєї діяльності, вдалося розвинути далі як найбільшу і найуспішнішу працю.

Прага, дня 15-го вересня 1923.

Др. Ст. Смаль Стоцький.

¹⁾ В останнім році (1924) появилися ще праці, які близько стоять до обговорюваного нами тут предмету, і на які при коректі бодай коротесенько мушу тут звернути увагу. Сюди належить: 1. Úvod do dějin jazyka českého, napsal Oldřich Hujer, druhé vydání, v Praze, 1924; видання, значно розширене і перероблене, може і українцям, як і славістам взагалі, віддати знамениті услуги; 2. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft (Festschrift für Wilh. Streitberg), Heidelberg, 1924, книга повна дуже важних думок, особливо, що тичиться наукової методи.